

מערת המכפלה

בספר בראשית פרק כ"ג נאמר:

ותמת שרה בקרית ארבע היא חברון בארץ כנען... ויקם שדה עפרון אשר במכפלה אשר לפני ממרא... לאברהם למקנה... ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו אל מערת שדה המכפלה על פני ממרא... ויקם השדה והמערה אשר בו לאחזת קבר מאת בני חת.

פרשייה קצרה זו מחייבת התבוננות דקדקנית בכל אחד מן הפרטים הגזכרים בה, הן אישים והן מקומות ואתרים. אחר הקדמת ביאור פרטים אחדים נוכל לשוב ולבחון את הפרשה בכללותה.

א. קרית ארבע – חברון: העיר, השכונה ותושביה.

כאמור במקרא, מותה של שרה אירע "בקרית ארבע היא חברון". כפילות שמות זו – קרית ארבע וחברון – אומרת דרשני, מדוע ייקרא מקום אחד בשני שמות? עיון דקדקני בספר יהושע עשוי ללמדנו כי חברון לחוד וקרית ארבע לחוד. כלב בן יפונה ביקש מיהושע (י"ד י"ב): "תנה לי את ההר הזה אשר דבר ה' ביום ההוא", ואכן נענה לו יהושע "ויתן לכלב את חברון"¹. ואולם רק "שדה העיר וחצריה" ניתנו לכלב, ואילו העיר עצמה הינה נחלת הלויים, כאחת מערי המקלט. גם שם שבה והודגשה כפילות השמות קרית ארבע – חברון:

ויקדישו... ואת קרית ארבע היא חברון (יהושע כ' ז') ויתנו להם את קרית ארבע אבי הענק, היא חברון... (שם כ"א י"א)

אלא שעוד קודם לכן (יהושע י"ד ט"ו) הבהיר הכתוב: "ושם חברון לפני קרית ארבע – האדם הגדול בענקים הוא"². מקרא זה מלמדנו שני דברים:

(1) לאמיתו של דבר קיבל כלב לא רק את "חברון" אלא גם את "דביר" (=קרית ספר), כנזכר ביהושע (ט"ו ט"ו) ושופטים (א' י"א); וזאת בהתאם לבקשתו המפורשת לקבל את "ההר" כולו. לא נזכרה כאן חברון לבדה אלא מהיותה העיר העיקרית בהר זה. ברם מלבדה היו שם עוד כמה ערי-לוואי (ר' יהושע י' ל"ד, שמואל ב' ב' ג').

(2) ר' שם דעת מקרא, הערה 26.

א. שמה הנוכחי של העיר – בתקופת יהושע – הוא חברון, ואילו קרית ארבע הוא שמה הקדום.

ב. שם קדום זה מתייחס ומדגיש היותה עיר ענקים. [אכן לא בכדי מתבטא הדבר דוקא בשם זה, במונח "קריה", אשר משמעו: קיר יה = קיר גדול וחזק³, כדרך שמתפרשות המילים: שלהבתיה, מרחביה, הללויה וכיו"ב].

שתי הנחות אלה מבארות ומיישבות תמיהה: מדוע בפרק י"ד מקבל כלב את "הר חברון", ולא בזכרה "קרית ארבע" – שמה הקדום של העיר – אלא בשולי הפרק, כציון פרט היסטורי. לעומת זאת בפרק ט"ו, כאשר מתוארת הורשת הענקים, כאן מודגש דוקא השם "קרית ארבע" – שם המבטא את קושי הורשתה, וחלק זה הוא שהפך (בפרק כ') לנחלת הלויים. ברם לאור אותן שתי הנחות דומה והדבר ברור מאליה: באותה תקופה הרי אין שום סיבה להצביע ולציין שמה הקדום של העיר, אלא רק כפרט היסטורי מיידע, או כציון הדגשה מסויימת, וכך נהג הכתוב.

אם כן יכולים אנו לסכם ולומר: קרית ארבע – שם העיר בימי האבות, חברון – שם העיר בזמן יהושע. זהו שאמר הכתוב בפרשתנו "ותמת שרה בקרית ארבע היא חברון". רוצה לומר: שרה מתה בעיר שהיתה קרויה בימי האבות קרית ארבע, העיר הקרויה עתה – בזמן כתיבת התורה ע"י משה⁴ – חברון.

אלא שכנראה "קרית ארבע" עצמה התייחדה כשכונת מיתחם מבוצרת, בעלת מעמד עצמאי. הלוא שמה של הקריה – "ארבע", נקרא לה על שם "האדם הגדול בענקים" (יהושע י"ד ט"ו), ובכך בא לביטוי גדולתו ועוז רוחו של כלב, אשר העיז להילחם בשלושת בני הענק היושבים שם (שם ט"ז י"ז, שופטים א' י). היה זה מיתחם מבוצר אשר הזיק לבנייתו פרק זמן ארוך במיוחד, שבע שנים. הוא שאמר הכתוב (במדבר י"ג כ"ב): "שבע שנים גבנתה!" על מקום זה אמר הכתוב (שם כ"א) בתיאור מעשה המרגלים: "ויבא עד חברון ושם אחימן". וכן אמרו המרגלים (שם כ"ח): "וגם ילידי הענק ראינו שם"; וכן שבו ואמרו המרגלים (שם ל"ג): "ושם ראינו את הנפילים בני ענק מן הנפילים"; וכן בספר דברים (א' כ"ח): "... וגם בני ענקים ראינו שם" – שם, רוצה לומר, באותה שכונה, באותו מיתחם ידוע, מקום מגורם של הענקים.

(3) ור' מלבי"ם בראשית כ"ג.

(4) [ר' רמב"ן בהקדמתו לתורה: "...היה נכון שיכתוב בתחלת ספר בראשית, וידבר אלוקים אל משה את כל הדברים האלה לאמר, אבל היה הענין להכתוב סתם וכו'"], אם כי "משה הסופר כמעתיק מספר קדמון וכותב וכו'" – הערת העורך]

אכן, יש ענקים ויש ענקים. לא הרי ענק רגיל כהרי ענק שבענקים. הענקים שבקרית ארבע, לא רק שאינם סתם בני אדם, הם גם לא סתם בני ענק⁵, כמאמר הכתוב (יהושע סוף פי"ד): "האדם הגדול [מבין שאר] בענקים!" לכן נזכרים שמות שלושת ילדיו בספרי במדבר, יהושע ושופטים, וזאת משום גדלם החריג עוד יותר משאר ענקים, תופעה שייחודה אותם בשמות הידועים ומצויינים בפי כל. לכן מעיד הכתוב (שם, ט"ו י"ג-י"ד) על גבורתו של כלב, באומרו: "ולכלב... נתן את קרית ארבע... היא חברון. וירש שם כלב את שלושת בני הענק... ילדי הענק"⁶. הושם כאן דגש על המקום – השכונה הידועה, המיתחם המבוצר – , וכן הודגשה זהות היושבים באותו מיתחם.

מלבד ענקים אלה אשר מקום מושבם היה בשכונתם המבוצרת, קרית ארבע, עוד ישב בעיר חברון שבט האמורי. דבר זה מוכח מפורשות ממלחמת גבעון (יהושע פרק י'), כאשר נימנה מלך חברון כאחד "מחמשת מלכי האמורי" (שם ה', כ"ג). גם אברהם אבינו הלוא שכן "באלוני ממרא האמורי" (בראשית י"ד י"ג) היא "אלוני ממרא אשר בחברון" (שם י"ג י"ח). אם כן ברור ששבט האמורי איכלס את העיר חברון. ברם לעומת זאת אברהם קונה את מערת המכפלה דוקא "מאת בני חת" – מבני שבט החיתי, הנזכר כעשר פעמים בפרק. אם כן היתה בחברון בתקופת אברהם, אוכלוסיה מעורבת: 'ארבע' הענק, שבט האמורי ושבט החיתי⁷. עליהם יש להוסיף את האמור בספר שופטים (א' י'): "וילך יהודה אל הכנעני היושב בחברון, ושם חברון לפני קרית ארבע, ויכו את ששי וגו'". נמצא איפוא שבתקופת ספרי יהושע – שופטים, היו מצויים בעיר חברון: שלושת הענקים המפורסמים, ענקים רגילים, אמורי וכנעני, אך החתים לעומת זאת – כבר אינם נזכרים כיושבי העיר.

5 על הוצרות תופעת הענקים מעידה כבר התורה (בראשית ו' ז'): "הנפילים היו בארץ בימים ההם [ימי המבול] וגם אחרי כן [אחרי המבול עוד המשיכו להתקיים – הכיזד?] אשר יבואו בני הא-לוהים אל בנות האדם וילדו להם, – המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם". מפרש האברבנאל: הענקים הנזכרים נישאו לנשים קטנות ולנשים ענקות. אלה שנישאו לקטנות ילדו את הנפילים (כלומר עובר של ענק היה נפל במעי אמו הקטנה) ואלה הם הענקים הרגילים, ואילו אלה שנישאו לנשים ענקות הם שהולידו ענקי-ענקים.

זהו שאמרו המרגלים "ושם ראינו את הנפילים בני ענק מן הנפילים (=קדמונים)". כלומר: בקרית ארבע מצינו ענקי-ענקים, אלה שנולדו מענק וענקה, ולכן "ונהי בעינינו כחגבים". לעומת זאת עוג מלך הבשן, שמסתו "תשע אמות ארכה" (דברים ג' י"א) – כ 4.5 מ' – , הוא נחשב ענק רגיל.

6 ואין זה דומה לנאמר אצל יהושע (י"א כ"א): "ויכרת (יהושע) את הענקים...מן חברון...לא כיתר ענקים בארץ... רק בעזה...נשאר", ושלושה הבדלים בדבר: ראשית – יהושע מכרית וכלב מוריש. שנית – יהושע מטפל בענקים רגילים, ואילו כלב מטפל בענקי-ענקים. ושלישית – כלב צריך להדור ולהתמודד עמם בקרית ארבע, בתוך שכונתם המבוצרת.

7 עוד מרמוז הכתוב (בראשית כ"ג) על שתי קבוצות נוספות: "עם הארץ", וכן "כל באי שער עירו". אך, כפי שיבואר להלן, אין הכוונה לקבוצות נוספות על הראשונות, אלא קבוצות מסוימות מתוך הענקים, האמוריים והכנעניים.

אחר שבחנו את מיבנה העיר על שכונותיה, וכן הוברר לנו הרכב אוכלוסייתה, עוד צריכים אנו להקדים ולעמוד על סדרי הקבורה שהיו נהוגים באותו זמן, ורק אז נוכל לשוב ולעיין בפסוקי הפרשייה.

הנביא ישעיה (פרק כ"ב) מצטווה לקרוא אל שבנא השר, הממונה על בית המלך, ולומר לו בהאי לי שנא:

מה לך פה ומי לך פה כי חצבת לך פה קבר, חוצבי מרום קברו חוקקי בסלע משכן לו. הנה ה' מטלטלך... והדפתיך ממצבך וממעמדך יהרסך, והיה ביום ההוא וקראתי לעבדי לאליקים... וממשלתך אתן בידו.

מכאן יכולים אנו ללמוד ולהסיק על סדרי הקבורה בזמנים ההם. שרים אשר מעמדם החשוב היה מובטח לדורות, היו חוצבים קבר להם ולמשפחתם (ואם הודחו – אף מנחלת קברם הודחו). פשוטי העם, לעומתם, כלל לא נקברו בקברות חצובים וחשובים.

מעין זה היה המנהג גם בתקופת המשנה והתלמוד, כפי שכותב הרשב"ם במס' בבא בתרא (ק' ע"ב):

מערות היו עושין להן בחייהן לקבור שם מתי משפחתו ... כל בני המשפחה נקברין במערה אחת, כל אחד בפני עצמו. הלכך המוכר לחברו מקום קבר – מכר לו מקום לשתי מערות וחצר ביניהן...

אף כאן נוכחנו בחשיבותן של אחוזות קבורה משפחתיות, אחוזות שלא כל אחד היה מצליח להשיגן לקבורת בני ביתו.

ב. ביאור פסוקי הפרשה.

אחר שהתבארו מכלול הקדמות אלה, על מיבנה ההר – העיר – ושכונותיה, ועל הרכב האוכלוסייה, נוכל לשוב ולעיין בפרק כ"ג שבס' בראשית, לפי סדר פסוקיו.

א. ותמת שרה בקרית ארבע היא חברון בארץ כנען.

פסוק זה אינו מסתפק בציון סתמי על מותה של שרה, אלא מוסיף ומדגיש הוא בפירוט רב את מקום מיתתה: בקרית ארבע היא חברון בארץ כנען – ממש "ברחל בתך הקטנה". וכל זאת למה?

בסוף פרק י"ג נאמר שמקום מושבו של אברהם היה "באלוני ממרא אשר בחברון". כלומר, באותה תקופה ישב אברהם בשכונתו של אלוני ממרא, היא אחת משכונות העיר חברון, ולא ישב אברהם בשכונת קרית ארבע המצויה אף היא בחברון. משם יצא אברהם והתיישב בכמה מקומות: בארץ הנגב, בגרר, בארץ פלשתים ובבאר שבע. מקום אחרון זה גם מודגש בסוף הפרק הקודם: וישב אברהם בבאר שבע.

אמור מעתה: לא בכדי הוצרך הכתוב להדגיש מקום מותה של שרה. לולא הדגשה זו ודאי לא היינו מעלים על דעתנו מיקום זה. הלוא אברהם סבב והיה במקומות רבים – ולא כאן, ואפילו בשהייתו בחברון לא התמקם בשכונה זו!

ועוד יתירה מזו: הלוא – כאמור – בסוף הפרק הקודם נאמר שהיה בבאר שבע, שהיא בכלל ארץ אחרת – ארץ פלשתים (כ"א ל"ד, ועוד), אם כן ודאי היינו סוברים ששם מתה! לכך בא המקרא להדגיש לנו: מותה של שרה אירע בארץ כנען ולא בארץ פלשתים, והיה זה בעיר חברון ובשכונת קרית ארבע – ולא בשכונתו של ממרא. ידיעת פרטים אלה על מקום פטירתה, הינה חיונית ביותר לצורך הבנת השתלשלות מהלך העניינים, כפי שיבואר להלן.

אכן, לאמיתו של דבר, מפסוק אחר משתמע שאברהם (ויצחק) כן התגוררו בקרית ארבע, כך נאמר להלן (ל"ה כ"ז):

ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית ארבע, היא חברון
אשר גם שם אברהם ויצחק.

אם כן מפורש במקרא זה שאברהם התגורר בשכונת קרית ארבע! ברם דייק שם הכתוב בלשונו וכתב "אשר גר שם" – רוצה לומר, כגר היה אברהם בקרית ארבע, ולא כבן בית ומתיישב קבוע, כמו בשכונת אלוני ממרא. כך גם יצחק. אמנם היה גר – וגר – בקרית ארבע, אך מקום מושבו העיקרי לא היה אלא בבאר לחי רואי⁸. וכן גם שרה, שכונת קרית ארבע לא היתה מקום מגורה הקבוע, ודוקא מסיבה זו הוכרח הכתוב לחדש ולהדגיש ש – משום מה – ביום מותה שהתה בשכונה זו, בקרית ארבע, דבר שאחרת לא היינו יכולים לדעת מעצמנו.

(8) נוסף לכך, יתכן שדוקא באחרית ימיהם עברו אברהם ויצחק להתגורר בסמוך לאחוזת הקבר המשפחתית, המצויה בקרית ארבע.

ב. ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה – ויקם אברהם –
 וידבר אל בני חת – גר ותושב אנכי עמכם, תנו לי אחוזת קבר
 עמכם ואקברה מתי.

דרכם של הספד ובכי להיעשות בנוכחות ובשיתוף האבלים והצבור. כך גם נוהג
 אברהם. הוא עורך את ההספד בנוכחות הציבור המקומי המורכב משלושה גורמים: בני
 חת, עם הארץ, וכל באי שער עירו. זוהי אמנם הנוכחות הכללית, ברם את הדיבור הנוגע
 לרכישה מיוחדת אברהם בפנייה דוקא לבני חת. "ויקם אברהם – דרך כבוד – וידבר אל
 בני חת" דוקא. ואכן אברהם זקוק לבקשה, וזאת מאחר והוא אינו אלא "גר ותושב" ולא
 אזרח מקומי כדייר קבוע בקרית ארבע. עם זאת, מאחר והריגי "עמכם", לכן מופנית
 בקשתו: תנו לי אחוזת קבר.

בתשובה לאברהם נמנעים בני חת מדיבור ישיר, אלא מעדיפים הם למנות דובר
 מטעמם, והוא אשר ייצג אותם: "ויענו בני חת את אברהם – לאמר לו" באמצעות דוברם.
 ומהי תשובתם? "נשיא אלקים אתה בתוכנו" – ומי יאמר למושל גדול שכמוך מה לעשות,
 יכול אתה לקבור מתך בכל אחת מנחלות הקברים, ולו גם בנחלתו הפרטית של החשוב
 מבנינו: "איש ממנו את קברו לא יכלה ממך".

לכאורה השיג אברהם את מבוקשו: ביקש אחוזת קבר, ונענתה בקשתו. אם כן, מדוע
 ממשיך הדיון, וכל המשא-ומתן שבעקבותיו? אלא שניכר בה בתשובת בני חת כי לא
 ברצון ובלב חפץ מוכנים הם לתת אחוזת נחלת קבורתם, אלא רק בנישול ותחת כפייה.
 רק משום ש"נשיא אלוקים אתה בתוכנו", רק מסיבה זו "איש ממנו את קברו לא יכלה
 ממך". אם היה יכול – ודאי היה שומר על נחלתו, ברם מה יוכל לעשות!
 ולא זו כוונת אברהם. אברהם רוצה לרכוש אחוזת הקבורה בהסכמה הדדית מוחלטת
 וחופשית, ולא תחת איום וכפייה – ישירים או מוסוים. לכן נוקט אברהם טקטיקה שונה:
 לחץ ציבורי.

ג. ויקם אברהם וישתחו לעם הארץ לבני חת – וידבר אתם
 לאמור...

קימתו זו של אברהם, קימה שניה ודיבור שני, מכוונים הם לגורם אחר. הקימה
 הראשונה, הדיבור הראשון, כוונתו "אל בני חת"; דיבור חד סטרי המכוון לבני חת, יושבי
 העיר עצמה. לעומת זאת הדיבור השני הינו דיבור דו-סטרי, דו שיח הדדי המכוון "לעם

הארץ לבני חת" – עם הארץ ולא בני העיר עצמם. לאלה, הפזורים ויושבים מחוץ לעיר לא היו אחוזות קבורה כדוגמת בני חת המיוחסים יושבי העיר. אין ספק שאפלייה זו עוררה אצלם קינאה והתמרמרות, ואברהם "ניצל" את התופעה בבקשו מהם סיוע כנגד גישת בני חת העירוניים. לכן הוא מדבר "איתם" – כדיבור הדדי ודו סיטרי, ולא "מדבר אל" כהכרזתו וקריאתו לאנשי העיר.

"ופגעו לי בעפרון בן צוחר. ויתן לי את מערת המכפלה אשר לו, אשר בקצה שדהו, בכסף מלא" יתננה לי בתוכם לאחוזת קבר".

בנוסף על הלחץ הציבורי, אברהם גם ממתן את בקשתו ומתפשר מעט. הוא איננו מבקש אחוזת קבר עם בני חת עצמם, אלא מסתפק במערה המצויה בקצה השדה. מערה זו כבר איננה "עמכם" אלא רק "בתוכם", וסבר אברהם ש"בכסף מלא" תהיה הסכמה של בני חת לאשר לעפרון מכירת המערה¹⁰.

ואכן, עפרון הרואה את הלחץ הציבורי שאברהם מארגן כנגד בני חת העירוניים, מסתודד ומתייעץ עם בני העיר¹¹, ומשיב "באזני בני חת לכל באי שער עירו" – תשובה שתניח את דעת כל המתכנסים להספד שרה; עירוניים ועם הארץ כאחד. "לא – אדוני, שמעני: השדה נתתי לך, והמערה אשר בו לך נתתיה, לעיני בני עמי נתתיה לך, קבור מתך".

"לא" זה, המופיע בראש המקרא, מכוון הוא לשלושה עניינים:

- 1) לא – אין כל צורך לארגן לחצים, שהרי אני מסכים למכירה.
- 2) לא – אין צורך בכסף ובתמורה.
- 3) לא – הן המערה, והן השדה כולו, נתונים לך.

9) [השוה עם (שמואל ב כ"ד כ"א) דברי הימים א' כ"א כ"ד: "ויאמר המלך דויד לארנן לא כי קנה אקנה

בכסף מלא, כי לא אשא אשר לך לה' והעלות עולה חנם". העורך]

10) אברהם זקוק ומעוניין באישור בני חת לאותה מכירה, הגם שהיא פרטית – בינו ובין עפרון – משני טעמים:

א. בכך מקבלת המכירה גושפנקה קבועה לדורות, ללא ערעור והרהור, הן מצד בני עפרון ומשפחתו והן מצד בני העיר. [אם כי בולטת הימנעות עפרון ובני חת משיבוש בביטוי "אחוזת קבר", אשר משמעו הקניית חזקה לדורות. כמו-כן הפעלים "מכר" ו"קנה" אינם מופיעים כלל, לפי שאברהם יודע היטב שאין לו זכות חוקית לתבוע אחוזה. העורך]

ב. הדבר נעשה גם לטובתו של עפרון, ומונע ממנו בזיון. שהרי שנינו בגמ' ב"ב (ק' ע"ב): המוכר קברו, באין בני משפחה (של המוכר, שמת) וקוברין אותו על כורחו (של לוקח), משום פגם משפחה. רק הסכמה כללית עשויה למנוע בזיון משפחתי זה.

11) ר' העמק דבר, בראשית מ"ד י"ח.

יש מקום להניח שעפרון סבר כי אברהם, ברוב ענוותו, ודאי ידחה הצעת מתנה מופלגת שכזו, ואכן צדק. אברהם לא קיבל ההצעה במתכונת זו, אך יחד עם זאת לא נתן לעפרון לחמוק ממנה לחלוטין.

ד. וישתחו אברהם לפני עם הארץ. וידבר אל עפרון באזני עם הארץ לאמור.

אינו דומה "עם הארץ" שלפנינו ל"עם הארץ" הנזכר לעיל. קודם לכן נסמך הלאום – בני חת – לעם הארץ, ואילו כאן לא נזכר כל לאום. כלומר, כאן הכוונה ל"עם הארץ" במובן של אוכלוסיה כללית: הן בני חת, והן בני האמורי – שכני אברהם [השוכן באלוני ממרא האמורי]. הבחנה זו מבארת יפה הדגשתו של עפרון כי הצעתו הינה "לעיני בני עמי". הוה אומר: הגם שמצויים כאן אוכלוסים בני כמה וכמה עממים, אך אני פורש הצעתי לפני "בני עמי" – בני חת דוקא¹². אברהם לעומתו, מקיים תמיכה לא רק מבני חת שאינם יושבי העיר, אלא גם מבני לאומים אחרים – האמורי – אשר כבר קודם לכן היו "בעלי ברית אברהם".

לחץ ציבורי מסווי זה אכן השיג את שלו. מכאן ואילך מתנהלים הדברים בשני מישורים: מישור גלוי בפני כל, ומישור סמוי ורמזי. לעפרון היה במכירה אינטרס אישי מובהק – הכנסה כספית. אך עפרון היה נתון בין הפטיש לסדן – הם בני עמו החיתיים, אשר אינם מעוניינים לוותר על אחוזה ונחלה.

אברהם אשר הבין למצוקתו, פנה ואמר לו: "אך אם אתה – לבדך – לו שמעני". "נתתי כסף השדה" – כפי שאתה הדגשת לעיל כאילו השדה והמערה כבר ניתנו, הרי גם אני אומר ומדגיש "נתתי כסף השדה", ולא נותר אלא שאתה "קח ממני" הכסף, ואני "אקברה את מתי שמה".

אך עפרון אינו יכול להרשות לעצמו לעשות עיסקה כזו בלא פומביות, שמא יחשדו בו בני עירו, ובפרט כאשר הקונה המדובר הינו שכנם של עמים זרים ומתחרים! לכן "ויען עפרון את אברהם לאמור לו" – תשובת עפרון ניתנת באמצעות הדובר המוסכם על כל בני חת, דברים גלויים ומפורשים.

"ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך [אוהבים כמונו – רש"י] מה היא, ואת מתך קבור". עצם הסכמתנו על מחיר השדה מספקת לחיתום העיסקה, ולכן כבר אין כל צורך

12 יתכן וזהו גם שורש ההבדלים הלשוניים: לעיל נאמר "וישתחו לעם הארץ", ואצלנו נאמר "וישתחו לפני עם הארץ". לעיל נאמר "באזני עם הארץ" – היינו בהסתודדות, וכאן נאמר "וידבר אתם" – דבור גלוי ורם.

לעכב הקבורה. כך סבר עפרון, אך אברהם שרצה להכות בברזל בעודנו חם, לא הסתפק בהצהרת כוונות זו, אלא שילם המחיר תבין ותקילין. "וישקול אברהם לעפרון את הכסף" – את הסכום שנקבע ע"י עפרון בהתייעצות ובהסתודדות עם בני עמו ("אשר דבר באזני בני חת"). כך עברה אותה שדה והפכה לרכוש אברהם "לעיני בני חת" ולנוכח "כל באי שער עירו", עיסקה פומבית גלויה וברורה. ואותה שדה ואותה מערה אשר היו "למקנה" לאברהם, הפכו ע"י קבורת שרה "לאחוזת קבר", בהסכמת כל התושבים.

ג. מיבנה העיר: גיאוגרפיה ודמוגרפיה.

עד כאן התברר סיפור המעשה, לפי סדר פסוק המקרא, דבר דבור על אופניו. לצד זה מן הראוי להמשיך ולברר כמה מן המושגים הנזכרים בפרשייה: עם הארץ, באי שער עירו, וכן ממרא.

א. בכדי להבינם, נפנה עיננו לפרשייה אחרת בספר בראשית (פרק ל"ד): מעשה שכם בן חמור.

באותה פרשה נאמר כי העיר הינה "עיר שכם" (ל"ג י"ח), עיר השייכת לשכם בן חמור, והוא כשליט עליה. ברם יעקב קונה את "חלקת השדה אשר נטה שם אהלו – מיד בני חמור" ולא משכם לבדו! אין זאת אלא שצריך להבחין בין העיר עצמה, ובין שדות המצויות חוצה לה.

"חמור החוי – הינו – נשיא הארץ" כולה (ל"ד ב'), הוא הוא הבעלים העיקרי על כל אותו מרחב: הן העיר והן השדות שחוצה לה. את העיר מסר לניהולו של שכם, לפי ש"הוא נכבד מכל בית אביו", ואילו שאר בניו של חמור הם המנהלים את "הארץ" אשר סביב העיר.

כעת גם מובן היטב לשון הפסוק "ויבא חמור ושכם בנו אל שער עירם" (ושוב בהמשך – "עירם") – עירם ולא עירו! זאת מאחר ושכם מנהל את ענייני העיר מטעם אביו חמור, ולכן העיר – עירם ולא עירו.

מאחר ומקום השדה אשר קנה יעקב מצוי מחוץ לעיר, לכן בדיבור השליטים עם תושבי העיר הם מזכירים את "הארץ" דוקא – שהרי זהו מקום ישיבת הזרים, עמם עומדים לכרות ברית. לכן נקראים אותם אשר הסכימו להימול – במטרה לסחור עם בני יעקב – "וכל יוצאי שער עירו", כלומר: אנשים המתכוונים לצאת משערי עירו של שכם חוצה, אל הארץ, בכדי לסחור שם עם יעקב ובניו.

נמצינו למדים מכאן על פרשנות המושגים: העיר, הארץ, ויוצאי שער עירו. ברם לעומת זאת, בפרקנו אנו (פרק כ"ג) המדובר הוא דוקא בכל "באי שער עירו" – ולא "יוצאי"! טעמו של דבר ברור: לעומת אנשי שכם אשר מתכוונים לצאת מעירם בכדי להתחבר עם בני יעקב, הרי אצלנו אברהם – ושאר השותפים לאבל ולהספד – הינם "באים" לתוככי קרית ארבע. לכן בנדוננו מדוייק הוא הביטוי "באי שער עירו" כמכוון לאנשים הבאים מחוץ לעיר אל תוככי הקריה. ע"פ זה יכולים אנו לזהות עתה את "עם הארץ". משמעות הביטוי אינו מכוון אלא לאותם כפריים היושבים ב"ארץ" אשר סביב העיר חברון, והם שבאו אל תוככי העיר בעת ההספד.

ג. בדומה לחלוקת העיר שכם וסביבותיה – הבחנה בין העיר והארץ והבעלים עליהם – נוכל לערוך הבחנה שכזו גם בנוגע לעיר חברון, על שכוונתיה השונות, וזאת על סמך כמה הנחות.

ראשית: הבעלות על הקריה. המילה "עירו" – משמעה העיר שלו, והיא המורה על שליטה בעיר. בענין זה מצויה לכאורה סתירה. מפסוק י' משתמע שהעיר – לעפרון, ואילו מפסוק י"ח משתמע שהעיר – לאברהם! אין ספק כי יש הכרח לפרש שהבעלות מיוחסת לארבע, הענק שבענקים, הנזכר בתחילת הפרק. שנית: מקומה של ממרא. מטבעם של אחוזות ומערות קבורה להיות מחוץ לעיר, ולא בתוך חומותיה. והנה שדה עפרון שכן "לפני ממרא" (כ"ג י"ג), ואילו המערה המצויה בקצה שדהו שוכנת ממש "על פני ממרא" (כ"ג י"ט). כלומר השדה עצמה סמוכה לשכונת ממרא, ואילו המערה ממש נושקת לשכונה זו. וכן דקדק בלשונו יעקב אבינו, ואמר (מ"ט ל'): "במערה אשר על פני ממרא", וכך המשיכה ודקדקה התורה בלשונה (כ' י"ג) "במערת... על פני ממרא". שלישית: על ממרא עצמה נאמר ש"היא חברון", דבר הסותר לכאורה לנאמר בתחילת הפרק שדוקא "קרית ארבע היא חברון"! על כרחנו נאמר שקרית ארבע היא חברון שבתוך החומות (הקיר), ואילו ממרא היא הפרוז של חברון רבתי¹³. ענין זה ממשיך ומתיישב עם האמור קודם לכן על סמיכותן של השדה והמערה לממרא, והרי – כאמור – מקומות הקבורה מצויים מחוץ לעיר!

(13) ואף שכתוב (ל"ה כ"ז) "ממרא קרית ארבע היא חברון" – אין לפרש שממרא וקרית ארבע זהות הן. לפי שמדוקדק שם הביטוי "קרית ארבע", וכבר ביארנו שאין שוה "קרית ארבע" עם "קרית ארבע". וכבר הזכרנו שבארבעה מתוך חמשת המקומות שמוזכרת "ממרא", לא נזכרה קרית ארבע.

רביעית: "ממרא" הוא גם שמו של אחד מבעלי ברית אברהם, והוא מתייחס לשבט האמורי. דבר זה מעניק נופך של טעם נוסף לסיבת בואו של הפליט לאברהם ("ד י"ג). שהרי כדרלעומר היכה גם את "האמורי היושב בחצצון תמר" (שם ז'), ולכן בא הפליט אל אברהם השוכן "באלוני ממרא האמורי" בכדי להודיעו על תוצאות המלחמה, ושוב לא תיפלא שותפותם בלחימה!¹⁴

בכל אופן, תמונתה הדמוגרפית של חברון בתקופת אברהם מצטיירת באופן זה: הקריה שייכת לארבע, הענק הכנעני, ולבני ביתו. סביב חברון שכנו "עם הארץ", המורכבים משבטי חת והאמורי (ממרא). בעיר חברון עצמה – לא בקריה – שכנו "בני חת" החשובים. כאמור לעיל, היו מעוניינים "עם הארץ" בהצלחת אברהם, ובתקדים שייסדו, בהוצאת שדה מן החתיים – בני עמו של עפרון. ואכן מהלך זה צלח בידם משך הזמן, כפי שמוכח מן העובדה שבתקופת יהושע שוב לא נזכרים החתיים בחברון, אלא האמוריים הם שמלכו ושלטו בה. כלומר, צעד אחר צעד הצליחו האמוריים להשתלט על העיר, ולגשל ממנה את החתיים.

ד. קבורת אברהם, צוואת יעקב וקבורתו, אחוזת יוסף.

כאשר אנו בוחנים אותה פרשה של קניית מערת המכפלה, צריכים אנו לשים לב למקומות גוספים המאזכרים אירוע זה. בשלושה מקומות גוספים סימנה התורה את מקומה של מערת המכפלה, ושבה והזכירה את הקניין עליה. כך אמרה תורה בקבורת אברהם (כ"ה, ט' – י'), בצוואת יעקב (מ"ט, כ"ט – ל"ב), וכן בקבורתו (נ' י"ג). שילוש הדגשים זה מחייב כמובן הסבר וסיבה! כמו-כן טעוה הסבר העובדה שלא נזכר כלל היכן מקום קבורתו של יצחק (ל"ה, כ"ח – כ"ט):

א. בתיאור קבורת אברהם, מן הראוי לשים לב שלא מודגש כי המערה והשדה הינם "אחוזת קבר" – זאת לעומת מקרהו של יעקב, אצלו הדבר מודגש ברורות. כן צריך לשים לב להדגשה "קנה אברהם מאת בני חת" המופיעה בתיאור קבורת אברהם, ומקבילה בצורתה לנאמר בכ"ג י"ז – כ': "... למקנה לעיני בני חת... לאחזת קבר מאת בני חת".

14 עפ"י מוסבר היטב גם ענין נוסף. דוקא בהיות אברהם "באלוני ממרא" – האמורי – אומר לו ה' שעדיין "לא שלם עוון האמורי" (ש"ו ט"ז). כלומר: גם את האמורי ההולך וכובש את הארץ מיד החיתי, והוא בעל בריתך, גם אותו יירש זרעו של אברהם.

דומה שהקבלה זו שבה ומאזכרת את הסכמתם של בני חת לקבורת שרה, וממילא גם לקבורת אברהם. שהרי אם הסכמתם לקבורת שרה נבעה – בראש וראשונה – מעובדת היותו של אברהם "נשיא אלקים בתוכנו", הרי פשיטא ופשיטא שלא ימנעו קבורתו של אברהם עצמו! לפיכך אין גם צורך להדגיש היות השדה "אחוזת קבר", מאחר והכל יודעים ומודעים לתהליך שהביא לקנייתה, ולמטרה אליה יועדה. לכן מובן היטב סגנון התורה בתיאור קבורת אברהם: מחד גיסא – הדגשת הסכמת בני חת, ומאידך גיסא – השמטת "אחוזת קבר".

ב. באשר לתיאור קבורת יעקב. בראש וראשונה צריכים לשים לב ש"בני חת" אינם מוזכרים כלל ועיקר. השמטה זו מקבלת מישנה תוקף כאשר שמים לב לריבוי הזכרתם בסיפור הרכישה (8 פעמים), ועוד פעם נוספת בתיאור קבורת אברהם, ופעם נוספת בצוואת יעקב. לאור ריבוי הזכרתם שם, הרי השמטתם מתיאור קבורת יעקב ודאי אומרת דרשני.

התשובה לשאלה זו נעוצה ביסוד שסוכם קודם לכן: תהליך השתלטות האמוריים על העיר חברון, ונישולם של בני חת. איננו יודעים במדויק מתי הסתיים תהליך ההשתלטות, ברם זאת כן יודעים אנו: בתקופת אברהם החל התהליך, ובתקופת יהושע הוא כבר מושלם. על סמך זאת ניתן להבין שיקולו של משה בעת כתיבת התורה⁴ להשמיט איזכור החיתיים כאשר הוא מתאר קבורת יעקב; שהרי באותה שעה כבר אינם מצויים בחברון, אינם השליטים וכמעט אבד זכרם!

לכן, לעומת תיאור הרכישה עצמה, ולעומת צוואת יעקב – אשר נוסחה נאמר בזמנו הוא – שם בהחלט צריכים לציין מציאותם של בני חת בעיר חברון, הרי לעומת זאת למשה המתאר קבורת יעקב אין כל סיבה וטעם להזכירם!¹⁵

ג. הביאור הנ"ל בדבר מיבנה השדה והמערה, ובדבר בקשת אברהם לראשונה והקנין שבסוף התהליך, עשוי להאיר פרטים עמומים בצוואת יעקב. באותה הצוואה מפרט יעקב בפרוטרוט ובדקדקנות יתירה – לכאורה – מיקומה המדויק של המערה:

קברו אותי אל המערה אשר בשדה עפרון, במערה... אשר על פני ממרא... שמה קברו את אברהם... את יצחק... ואת לאה... מקנה השדה והמערה אשר בו מאת בני חת!

מה רצה יעקב בהגדרת המיקום ובהדגשת הקניין? כאמור לעיל, אברהם ביקש תחילה רק "את מערת המכפלה... אשר בקצה שדהו... לאחוזת קבר". אברהם עצמו היה מוכן תחילה להסתפק בכך. ואולם לבסוף קנה אברהם את

¹⁵ עם זאת, כנראה נשאר שמו של עפרון על השדה הן בזמן מות אברהם (כ"ה ט') והן בזמן צוואת יעקב (מ"ט כ"ט) ולכן גם משה מזכיר המערה על שמו.

"השדה והמערה... וכל העץ... בכל גבולו סביב לאחוזת הקבר". כל השטח כולו נרכש על ידי אברהם, בתשלום תבין ותקילין, ובהסכמת כל בני העיר. מאחר וכך הדבר, צריך גם צריך יעקב להדגיש הדגשותיו, בכדי למנוע כל טענות ומענות ואי-הבנות. שמא תאמרו שאין צורך לקבורו דוקא במערת קבורת שרה, והלוא ודאי ישנן מערות נוספות באותו שטח גדול של השדה – לכן אני אומר: "המערה אשר בשדה עפרון – במערה...אשר על פני ממרא", "היא המערה אשר בקצה שדהו"; בה נקברה שרה.

ושמא תחושו מפקפוקים ומערעורים על חוקיות הקנייה, שהרי עפרון כבר מת – לכן דעו לכם: "השדה והמערה אשר בו" נקנו "מאת בני חת", בידיעתם ובהסכמתם. אדרבה, קבורתם של שרה, אברהם, יצחק, ורבקה ולאח, הם "חזקת שימוש" מספיקות דיים בכדי לקבוע בעלות ברורה על השדה.

פירסום מיקנה זה, ופירסום המימוש בו לקבורת שרה, אברהם ורבקה, היו כדי כך מספיקים, עד שלא הוצרכה תורה להזכיר (בפרק ל"ה) מקום קבורת יצחק במערה זו. לכן שם הושמט פרט זה, ולא הוזכר אלא ע"י יעקב הרוצה להדגיש הליך הרכישה והשימוש בו משך שנים רבות.

ד. בהמשך לכך עשויים אנו להבין ביאורם של שני פסוקים קשים, בפרק מ"ח.

ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען בעוד כברת ארץ
לבא אפרתה, ואקברה שם בדרך אפרת היא בית לחם.

הרעיון הגלום בפסוק זה, ובפרט הקשרו דוקא שם, הוקשו מאוד לפרשני המקרא. אך בהמשך לדברים הנ"ל ניתן לבאר זאת כך: מן הראוי היה שרחל תיקבר, אם לא במערת המכפלה עצמה, אזי לכל הפחות ב' אחוזת קבר' – אחוזה אשר תהפוך אחר כך נחלת יוסף בן רחל והשבטים היוצאים ממנו. אחוזה שכזו, אשר היתה נרכשת באישור בני העיר, היתה הופכת אח"כ לחלק מנחלת בני יוסף.

ע"פ זה מתבאר גם הפסוק האחרון באותו פרק:

ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמורי
בחרבי ובקשתי.

"שכם אחד" – רוצה לומר: העיר שכם מחולקת לשתיים; "חלקת השדה" אשר כבש יעקב "בחרבו ובקשתו", וכן העיר עצמה אשר נכבשה בידי ישראל. יעקב מנחיל ליוסף, לאחוזת קבר, אותה חלקת השדה אשר הוא בעל הזכויות עליה, "שכם אחד".

ואכן כך כתוב מפורשות בסוף ספר יהושע (כ"ד ל"ב): " ואת עצמות יוסף... קברו בשכם, בחלקת השדה אשר קנה יעקב מאת בני חמור אבי שכם... ויהיו לבני יוסף לנחלה "16. אותה חלקת השדה הופכת לאחוזת קברו של יוסף. הוה אומר: כנגד מה שרחל לא נקברה ב'אחוזת הקבר' משום אונס מותה בדרך, הרי כנגד זה מעניק יעקב ליוסף 'אחוזת קבר' לעצמו.

אם כן צירם של שני פסוקים אלה טובב הוא את אותן אחוזות קבורה. אחוזה בה לא נקברה רחל, אחוזה בה נקבר יוסף, האחוזה בה מבקש יעקב להיטמן. אלא שיעקב מבקש להיטמן דוקא באותה אחוזת קבר ידועה, זו שקבורים בה אבותיו: מערת המכפלה.

*

סיכומו של דבר לימדנו את מיבנה העיר חברון על שכונותיה השונות (הקריה וממרא), ועל אוכלוסייתה משך התקופות השונות. מיבנה דמוגרפי-גאוגרפי זה עומד בשורש תהליך קניית מערת המכפלה. דוקא עובדת מציאותה של המערה בשולי שדה הנושק לשכונה אחרת, ודוקא עמידתה בתווך – בין החיתי והאמורי – , דוקא נתונים אלה סייעו לאברהם להשלים בהצלחה את המשא-זומתן . אברהם ידע לנצל מכלול גורמים אלה, כולל גם שימוש בלחץ ציבורי, בכדי להטות הכף לרכישת אחוזת קבר בארץ ישראל. אחוזה זו יועדה לקבורת בני המשפחה, ונוצלה באופן זה לקבורתם של אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה. כנגד האונס שהביא לקבורתה של רחל שלא באחוזת-קבר, זכה וקיבל יוסף אחוזה לקבורתו. מכל מקום, מערת המכפלה עצמה היתה מפורסמת בין העמים כקנויה ושייכת לבני ישראל מקדמא דנא.

16) "ויהיו לבני יוסף לנחלה" – פתח ברבים (ויהיו) וסיים ביחיד (נחלה); ועוד, הכיצד זה אמר כאן "בני יוסף" שניהם, והלוא שכם נפלה בנחלת אפרים לבדו? אלא בהכרח שנושא הפסוק הינם עצמות יוסף, עליהם נאמר: ויהיו – עצמות יוסף – לבני יוסף לנחלה, ואלה נקברו בחלקת השדה אשר קנה יעקב.